

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában megvolt Pfeifferus J. Ph.-nak 1689-ben Königsbergben és Lipcsében megjelent „Graecorum Gentilium Libri IV.” című művének kötött példánya; ennek azután előlő oldaljára 1818—19. évből származó bejegyzéseket, mígsem a hátsó oldalon ugyane kézzel írott alábbi rimes sorokat találtam:

*Ne band edes Viragom hogy így elem vilagom
Elyed Teis nem banom Tiszta Szívöl kívánom —
Este rosam ne jöjj hozam mert estve vigyázn(a)k reám
Ha eljössz is tsendesem (!) járj ablak alatt halgatozal
Ne nezz ream ne ne vess. mert [me]gtudjak h(ogy) szerettz
Ha meg tudják h(ogy) szerettz nekem bizon nem kellesz
Edes Rosam Te veled meg beszelní sem lehet —
Ollyant Kapunk eleget kívül beszelní lehet
Faj a Szívem Szívedért Fekete két Szemedert
Gyenge rosa Viola Szívem Vigasztaloja*

E verssorok alá közvetlenül hozzacsapott „Kedden este kezdődött a kosztom” szavak bizonyítják, hogy a feljegyző csakis valahonnan vidékről bekerült kosztos diák lehetett, aki hihetőleg nemcsak egyetlen verset akart megörökíteni, hanem emlékeztetőül több, bizonyosan újonnan tanult ének első versszakát írta le.¹ E tíz sor ugyanis nagyon valószínűleg öt önálló éneket foglal össze. Ezt nemcsak az értelmi összefüggés hiánya, de még az is bizonyítja, hogy a harmadik-negyedik sor négyszer nyolc szótagból áll, mígsem a többi sorpárnak minde-nike négyszer hét szótagból van összeszerkesztve. Ezenkívül állításunk mellett dönt az az emlékünks is, amelyet Szabó T. Attila közöl „Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kéz-irattárakból” című cikkében. Közleményének 1831—32 táján leírt egyik éneke ugyanis az alábbi sorokkal kezdődik:

„Estve késő ne járj hozzám
Mert sokon vigyáznak reám
Ha el jössz is tsendesen járj
Ablakomon halgatozzál”

Eddig tehát — három szótagtól eltekintve — megegyezik a fenti verses rendek harmadik és negyedik sorával, ezután azonban így folytatódik:

„Záros ajtom nyitva tartom
Fris galambom bebotsátom”²

Ennek tehát már éppen semmi köze sincsen a sepsiszentgyörgyi verses emlék lejegyzett sorai-hoz, valószínűnek tarthatjuk azonban, hogy a feltételezett öt külön ének mindenike egykor népszerű szerelmi ének vala.

Sólyom Jenő

A SOPRONI MAGYAR TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA ÉS BERZSENYI DÁNIEL

Legutóbb Bodolay Géza foglalkozott a soproni evangélikus iskolai Magyar Társaság könyvtárának fejlődésével. A jegyzőkönyvek alapján közli, hogy 1808-ban, 1833-ban és 1846-ban hány kötet volt a könyvtár állománya. „Részletes könyvtár-jegyzékük — írja —, amely a Társaság emlékei közt található, 1856-ból való.” Ismerteti e könyvjegyzéket, nyilván úgy, mint első fellelhető.¹

¹ Könyvtári jelzése: 322/1689. sz.

² ItK. 1931. 489.

³ Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéből. It. 1958. 243—263. Az idézet a 246. lapról.

Ennél sokkal régibb könyvjegyzékei is maradtak fenn a Soproni Magyar Társaságnak. Ezeket az Evangélikus Országos Levéltár őrzi.² A „Különféle elavult könyvjegyzékek” egykor feliratú iratcsomóban vannak töredékek, amelyek esetleges összefüggése és keletkezési ideje bizonytalan, viszont van hat egészben maradt könyvjegyzék, pontosabban szólva ezek közül egy olyan, amely félbemaradt, egy pedig inkább könyvtári naplónak lenne nevezhető. Irodalomtörténeti szempontból ez a legfontosabb.

Ez a könyvtári napló a levéltári csomó legrégibb darabja. Hiányzik az előzéklevele, és az sem állapítható meg, hogy kemény fedele valaha is volt-e a kötetnek. Az első megmaradt levélén máris ott van az „első” könyvjegyzék „A Magyar Társaság Olvasó Könyv Tár Catalogussa” címmel. Alcíme: „A M[agya]r Társaság Könyvei.” Ez az alcím arra szolgált, hogy feltüntesse a különbséget a Társaság tulajdonában és a „társak” tulajdonában levő, de kölcsönözhető könyvek között.

Már „A Magyar Társaság Könyvei” alcímű jegyzék is több réttől, ezért aligha lenne megállapítható, hogy a napló elkezdésekor mely könyvek voltak a Társaság tulajdonában. A jegyzékben összesen 39 tétel van. Annyi látható, hogy a legelső bejegyzéskor csak 17-et tartalmazott.

1. A' Hadi Történetek első Szakassza 1789.
2. A' M[agya]r Hirmondo I Szakassza 1792.
3. A' Minden Gyűjtemény V. sz. 1791.
4. Kampe erkölcsös könyvetskijje. Magyarra fordította Földi Ferentz 1789.
5. Alzir Szomorú Játék, melyhez toldattattak a' régi és új Historianak válogatott darabjai Pézteli Jozsef által. 1790.
6. Az ember' Gyűlölés és meg bánás Kotzebue Szerént, fordította Koré Sigm.
7. A' Védelmeztetett M[agya]r Nyelv. 1790.
8. A' M[agya]r Társaság eránt való Jámor Szándék 1790.
9. Kroneg Kodrussa. Szomorú Játék ött fel vonásokb[an].
10. A' Szerelem példája.
11. Gyöngyösi István Karikliájja, Murányi Venussa és Kemény Jánossa. Budán 1763.
12. Tornyos Péter egy Vig Játék. Illei János szerzette 1789.
13. A' Gyermekek nevelésről való rövid oktatás. Perlaki Dávid írta 1791.
14. J. N. Revai Latina. Jaurini 1792.
15. Hervey Sirhalmi és Elmékedése ford. Pézteli Jozsef 1790.
16. A' M[agya]r Korona rövid Historiájja írta Pézteli Jozsef 1790.
17. Igaz Katholikus Magyar a' ki Magyar Danielnek Rövid meg Jegyzéseire az ország Törvényeiből meg felel 1790.

E jegyzék második felében az alcímtől eltérően néhány tétel közös használatra átvett könyveket jelez, ha ugyan nem ajándékozókát jelöl.

A társaktól kölcsönözhető könyvek jegyzékei is legalább két réttől. Az előbbi könyvjegyzékkel szinte bizonyosan ugyanegy időből valók a „társak” könyveinek katalógusai, mégpedig Lakos János 10, Ihász Imre 55 tétellel, továbbá valószínűleg még e kezdeti időből Ajkay Pál 3, Kis János 7 tétellel. Ellenben későbbi e bejegyzés: „1796-ban Ezen társaink költsönözék könyveiket a Bibliothekába” 3 névvel és 7 tétellel.

Már 129 tételt tartalmaz: „Könyveik” [!] Laistroma 1796 midőn által adóda kezemhez.” Más helyen levő bejegyzésből következtetve, ez így értendő: ... amidőn a bibliothéka átadódott.³

Ezután kölcsönzési feljegyzések következnek, felismerhetően több rétegben, és úgy látszik, hogy a kölcsönzők második rétege 1796-ban kapcsolódott be a könyvtár használatába, tehát azután, hogy új kézbe került a könyvtár gondozása.

A napló vége felé újra találunk egy könyvjegyzéket 50 tétellel.⁴ Ennél azonban sokkal érdekesebbek a könyvtárral kapcsolatos bevételekről és kiadásokról szóló feljegyzések. Itt nyilvánvalóan különbözik a naplóbeli sorrend és az idő rendje. Az írásdiktusok azonosságából úgy vélhető, hogy a naplót kezdő kéztől valók e feljegyzések: „Az Ujjságokra fűzetek 1792 a második fél esztendőre” és „Az előfűzető Uraknak neveik”. Az előbbiekből többsége 36, az utóbbiaké 30 krajcárt fizetett.⁵

² Dunántúli Egyházkerület levéltára. Soproni Teológiai Akadémia. Önképzőkörök. Az iratcsomó feltehetően az idő tájt került a soproni liceum főiskolai tagozata önképzőkörének a levéltárába, amikor a Bodolay Géza által ismertett könyvjegyzék készült. A főiskolai önképzőkör levéltárának jegyzékében pedig az A. 24. tételszem alatt eredetileg így regisztráltak: „Könyvjegyzék (7 db)”. Valószínűleg ezért és egy ceruzával hozzájegyzett „Nincs” miatt kerülte el a kutatók figyelmét.

³ A napló számozatlan 8. lapján. Vö.: „115.” jelű lap.

⁴ A napló „112.” jelű lapján.

⁵ A napló „117.” és „118.” jelű lapján.

A napló többi évadatait is egybevetve, 1792-ben állapíthatjuk meg a napló elkezdésének évét. 1799-ben még mindenestre történtek benne feljegyzések. A rétegződés további vizsgálatahoz azonban szükséges lenne a nevek, számadások összevetése a Társaság jegyzőkönyveiben levő adatokkal. Addig is feltételezhető, hogy a napló elkezdése Lakos János jegyző (akkori kifejezéssel: író vagy notarius) lendületességével függ össze. „Működése korszakos jelentőségű” — írta róla Kovács Sándor, a Társaság első száz éve történetének írója.⁶ 1792-ben lett jegyző, és az ő működése alatt, az 1792—93. tanévben történt a Társaság tulajdonképeni szervezése.⁷ Az ő indítványára választott a Társaság praesest, tanár-elnököt, és talán még az ő tevékenységéből születtek a Társaság új, 1793. évi törvényei. Ezek újonnan szabályozták a különböző tagok jogait és kötelességeit. A diákok közül kikerülő rendes tagok két-félék voltak: „munkás” és „hallgató” vagy „időre” tagok.

Az előbb említett „előfizetők” valószínűleg egy átmeneti időszakban fizették a többnyire 36, ill. 30 krajcárjukat, akkor, amikor már hozzáfogtak, hogy anyagi alapot vessenek a könyvtár gyarapításának, de amikor még nem szabályozták újonnan a tagságot.

Visszatérve a könyvtár „első” katalógusához, megállapítható, hogy abban benne van az a hat kötet, amelyet 1790-ben a Társaság ajándékol kapott a Hadi Történetek szerkesztőitől.⁸ De már keveredve újabb szerzeményekkel, ami általában jellemző a Társaság könyvjegyzékeire. A naplóbéli három könyvjegyzék nemcsak gyarapodásról tanúskodik, hanem rendezgetésről is, de ennek elve aligha lenne kideríthető.

A könyvtár új rendezésének emléke a levéltári csomóban az 1806. évi katalógus-kötet. „A Sopronyi [Jemes] Magyar Tanuló Társaság’ Könyvtárában található [!] Könyveknek újabb Rendje úgy a’ mint a’ Könyvek meg vagynak számolva és újabb Rendbe szedve 1806. Noszlopy József Könyvtárnokság.” 219 kötet jegyzékét tartalmazza, de a betűjezettség látszatát kelti, folyóiratot egyet sem nevez meg. A félbehagyottság annál inkább nyilvánvaló, minthogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint 1808-ban 462 kötete volt a könyvtárnak.

Jellege révén a levéltári csomó ismertetése során ide kívánczik egy évszám nélküli könyvjegyzék, amely ugyan tartalmaz már az 1820-as évek második feléből való tételeket is, de a később ismertetendő katalógusoktól különbözően és az előzőekkel egyezően szintén folyamatosan adja a könyvcímeket, összesen 851 tételszám alatt.

Más jegyzékcsoportot alkot három szak szerinti katalógus az 1822—1824. évekből, több mint három évtizeddel megelőzve a Bodolay Géza által ismertetett 1856-beli, ugyancsak szak szerinti katalógust. Úgy látszik, az volt akkor a rend, hogy évenként lemásolták a „található [!] könyvek lajstromát”. Az évenkénti gyarapodást azonban mégis bajos belőlük megállapítani, mert egymásba kapcsolódóan gyarapodást is tartalmaznak; valószínűleg egy időben több lajstrompéldányt is használtak. A szakok ezek: 1. Tudományos művek. 2. Versek. 3. Románok. 4. Játék Darabok. 5. Folyó írások. Az első szak címét azonban korántsem lehet a mi szóhasználatunk szerint érteni, mert — úgy látszik — ebbe a „szakba” került mindaz, ami máshova nem volt besorolható, pl. Mikes Kelemen Törökországi Levelei is.

Csupán egy szakkatalógus-fogalmazványban tükröződik a törekvés az ismeretek közti különbségtételre; tehát a „tudomány” szó megfontolt alkalmazására. Itt A.a. csoportjel alatt élre jutnak a grammatikák, katalógusok, és aztán külön csoportokba kerülnek „az erkölcsi és vallásos könyvek”, és viszont „a természetet és természetieket tárgyzók”, valamint megint külön az „orvosi munkák”. Ez a szakkatalógus azonban — abból következően, hogy a könyvek raktári (?) száma többször eltér a XIX. sz. harmadik évtizedéből fennmaradt teljes jegyzékek számaiktól — a Társaságnak már egy későbbi korszakából való, nem abból a négy évtizedes időszakból, amelyben az ismertetett könyvjegyzékek keletkeztek.

Ez a tájékoztatás, részletekbe menő ismertetés nélkül is, bizonyára elegendően mutatja, hogy a Soproni Magyar Társaság könyvjegyzékai, ideértve az első évtizedbeli könyvtári naplót, jó források a magyar irodalmi művelődés történetéhez. Többek közt fogható, bár negatív, adalékok nyújtanak ahhoz az emlékezéshez, amelyet Kis János vetett papírra, hogy ti. a Társaságot alapító diákok hozzájutottak a francia felvilágosodás legjobb műveire. A Társaság első évtizedéből fennmaradt könyvjegyzékek azt mutatják, hogy nem annak könyvtára és nem a „társak” használatra bocsátott könyvei adtak erre lehetőséget, hanem — amint ezt megint Kis Jánostól tudjuk — máshonnan, nevezetesen Wietoris Jonathán professzor könyvtárából kapták a diákok az új szellemű olvasnivalókat.⁹

E negatívummal szemben viszont most már statisztikailag is felmérhető az az eddig is tudott tény, hogy a „társak” közös használatra bocsátották könyveiket. A könyvtári napló e művelődési társulásnak szép dokumentuma.

⁶ A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790—1890. Sopron, 1890. 9.

⁷ BERECKY SÁNDOR: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság első 10 évének története 1790—1800. Fyglő. XVIII. kötet. 1885. 241—249., kül. 243.

⁸ Vö. BODOLAY I. m. 246.

⁹ Kis János Emlékezései életéből. 2. kiadás. Budapest, 1890. 56, 67, 363.

Irodalomtörténeti szempontból pedig az ad e naplónak különös fontosságot, hogy számos kisebb irodalomtörténeti név — Kis János, Németh László, Lakos János, Ajkay Pál, Ihász Imre, Beliczay (akkor még Bellitz) Jónás¹⁰ — mellett kétszer is találkoznunk benne a soproni evangélikus gimnázium egyik legkiválóbb neveltjének, Berzsényi Dánielnek a nevével.

Ezek a reá vonatkozó bejegyzések új adatok a *Berzsényi Dániel és a Magyar Társaság közti kapcsolathoz*; eddig — úgy látszik — elkerülték a kutatók figyelmét. A legújabb Berzsényi-irodalomból véve a példákat: „Berzsényi és íróbarátai” című művében Horváth János ezt írta: „Az iskolabeli Magyar Társaságnak a fennálló szabályok szerint még nem lehetett tagja, ha akart volna is, de az üléseket bizonyára látogatta”;¹¹ Vargha Balázs szintén csak feltételezi, hogy Berzsényinek — diák korában — kapcsolata volt a Magyar Társasággal, „az iskola elhagyása után jelentkezett külső tagnak, hogy a könyvtárt használhassa”, és ez 1798-ban történt.¹²

A fennmaradt könyvtári napló kettős tanúsága szerint Berzsényinek igenis már diák korában volt kapcsolata a Magyar Társasággal, használta annak könyvtárát, mégpedig feltehetően az 1792—93. tanévben.

Évre talán csak további kütfővizsgálattal meghatározható időpontban, de valószínűen 1792-ben 30 krajcárt fizetett az „előfizetők” sorában, avégett, hogy a könyvtárt használhassa.¹³ Bár e bejegyzés pontosan ez: „Az Előfizető Uraknak neveik”, ez mégsem állja útját annak, hogy Berzsényit mint diákot lássuk a névsorban, mert két név mellett külön is ott találjuk az „ur” megjelölést, tehát nyilván csak a kívülálló kedvéért írtak „urak”-at a címbe, például „Belitz Ur”-ra tekintettel; Bellitz, utóbb Beliczay Jónás ugyanis akkor már mint iskolamester működött, sőt előbb sem volt tanulója a soproni iskolának.

Berzsényi feltehetően abban az időszakban lépett a könyvtár használatára „előfizetők” sorába, amikor még nem rendezték a tagságot, tehát 1793 előtt. De úgy látszik, hogy a könyvtárt azután is használhatták diák és kívülálló „előfizetők”, miután már szabályozták, kik lehetnek a tanulók közül munkás, ill. időse tagok. Akár ilyenén, akár olyanná csakis meghívás útján válhatott egy tanuló.¹⁴ Berzsényit tehát nyilvánvalóan nem hívták meg a Társaság tagjául. Ez az oka annak, hogy a tagok sorában hiába keressük a nevét, nem pedig az, hogy még nem érte el a megkívánt felső osztályokat, vagy hogy akár más okból is, ő maga nem jelentkezett tagul.

Azt nem tudjuk kétségtelenül, hogy 1792—93-ban milyen osztálynak volt a tanulója, de feltehető, hogy syntaxista volt, tehát az alsó osztályok közt a legfelsőbe járt. E feltevéshöz számba kell vennünk Berzsényi iskolázatásának az adatait.

Azzal a számítgatásra, következtetésre épült nézettel szemben, hogy 1790-ben lett a soproni evangélikus gimnázium tanulója, okmányyszerű bizonyosság van arra, hogy már 1789-ben diákja volt. Fennmaradt a soproni evangélikus gimnázium tanulóinak a névjegyzéke 1789-ből, és eszerint a „legelső latin vagy harmadik alsó osztálynak” volt a tanulója a Vas vármegyei Hetyéről Berzsényi Dániel. (Az osztályokat felül kezdve számozták.) A névsorban előtte két másodunokatestvér áll, a Somogy vármegyei Vrácsikról, vagyis Újvárfalváról való Berzsényi József és Károly.¹⁵ A katalógusból következtetve akkor vez a kezdő osztály a gimnázium szervezetében.¹⁶

Kérdés azonban, hogy az 1788—89. vagy az 1789—90. tanévből való-e a névsor. Az utóbbi mellett hozható fel érvül, hogy a „nagyobb első és második osztály” összevont névsorában ott találjuk Kis János és Németh László nevét; a katalógus egyik mellékletén, az ösztöndíjasok névjegyzékében ők mint II. osztálybeliek vannak feltüntetve; 1791-ben már bevégezték soproni gimnáziumi tanulmányukat. A névsor tehát csak az esetben származnék az 1788—89. tanévből, ha a II. osztály — amint a legtöbb osztály — két évfolyamból állott. Tetszetős viszont feltennünk, hogy e névsor az 1788—89. tanévi (június végi) vizsgákra készült, mert az iskola tanárai unszólva hívták azokra a főhatóság számba menő egyházkerületi inspektort.¹⁷

¹⁰ Vö. BODOLAY i. m. 249.

¹¹ Budapest, 1960. 10.

¹² Berzsényi Dániel. Budapest, 1959. 15.

¹³ A napló „118.” jelű lapján.

¹⁴ BEKECZY I. m., kül. 246.

¹⁵ Evangélikus Országos Levéltár. (Ezentúl: EOL.) Dunántúli Egyházkerület It-a. Jelzet: Nagy ióta. I. 1./54. Cs.III. A Berzsényi Dániel nevét magában foglaló iv felirata: Catalogus Discipulorum Classis infimae Latinae s. (= seu) Cl[ass]is IIIae minoris. — A rokonsághoz: NOSZLOPY TIVADAR: Berzsényi Dániel és családja. Kaposvár, 1910. I. tábla.

¹⁶ Éppen Berzsényi diákévei alatt változott a soproni evangélikus iskola tanrendszere. Vö. MÜLLNER MÁTYÁS: A soproni evang. főtanoda története. Sopron, 1857. 84. kk. PAYR SÁNDOR: Negyedfélézados főiskola Sopronban. Sopron, 1907. 27. kk. NÉGYESSY LÁSZLÓ: Berzsényi iskolázásáról. EPHK 17. évf. 1893. 113—128., kül. 124.

¹⁷ EOL. Dunántúli Egyházkerület It-a. E. IV. 1./37. Cs. III.; E. IV. 2./47. Cs. III. — Egyébként is a felsőbb egyházi hatóságoknak megküldött tanulónévsorok rendszerint a tanév végén, a falusi iskolákban

1789-ben mindenesetre már kétségtelenül soproni diák volt Berzsényi Dániel. És épp, hogy nem bizonyos: már 1788-tól fogva az volt. 1788. október 13-i kelettel adott neki ugyanis Polgár István kissomlyói iskolamester bizonyítványt arról, hogy keze alatt egy évfolyamot végzett, és e bizonyítványt a szöveg bizonyossága és az akkori szokás szerint a felsőbb iskolába menetel szándékának okából ajánlásul adta. Az iskola irattára egykor az 1788. évi bizonyítványok között őrizte.¹⁸ Berzsényi tehát szinte bizonyosan már az 1788–89. tanévben tanulója volt a gimnázium akkori legalsó osztályának, annak ellenére, hogy talán az 1789–90. tanévben szintén az akkori legalsó latin osztályba járt. Ugyanis éppen 1789-ben változtattak a tanrendszeren, megszüntették az ún. donatust.¹⁹ Másikülben is lehetett két évfolyamnyi a legalsó osztály.

Berzsényi elemi iskolai „bizonyítványa” megdőnti azt az állítást, hogy előzetes iskoláztatás nélkül került Sopronba, viszont igazolja Döbrentei Gábor előadását, hogy Berzsényinek ott kellett pótlólag megszereznie a hiányzó ismereteket, hiszen mindössze egy évfolyamnyi ideig tanult hivatásos kéz alatt.²⁰

Annyi mindenképpen kétségtelen, hogy Berzsényi már soproni diák volt, amikor az 1789–90. tanév második felében, 1790. tavaszán a Magyar Társaság megalakult.

Berzsényinek mint diáknak és a Magyar Társaságnak a kapcsolatához a befejező időhatár 1795. júliusa. Ekkor jegyezte be róla Wietoris Jonathán tanár a problematikus értelmű „minősítést”: „Mores non probavit”. Már Négyesy Lászlónak feltűnt, hogy ez szokatlan kifejezés volt az anyakönyvben. Ezért alighanem a szokásos minősítési formuláktól függetlenül kell értelmeznünk, és sokkal inkább Berzsényinek az anyakönyvi feljegyzés első felében található jelígéjéhez kell kapcsolnunk.²¹ Jelígéje ez az ovidiusi mondás volt: Video meliora proboque, infiora sequor. Látom a jobb (erkölcsöt), helyeselem is, de az alábbvalót követem. Ez a mondás készíthette tanárát, hogy efféle értelmű véleményt jegyezzen fel tanítványáról: hát bizony jobb erkölcsöt valóban nem tanúsított. Ennél súlyosabb ítélet lett volna a jelíge

avasszal, a vizsgaprogram mellékleteként készültek. A szóban levő névsorok mégis azért problematikusak mert az osztályok megjelenésének időközben való módosulását tükrözik. De még ha az 1789–90. tanévben készültek is, akkor is legkésőbb 1789 ősz elején, mert azok a tanulók (Hegedűs István és Péterfy Ferenc), akik a Polgár István által 1789-ben kiállított alsó iskolai bizonyítvánnyal iratkoztak be a soproni iskolába, még nincsenek bennük.

¹⁸ NÉMETH SÁMUEL: Új adat Berzsényi Dániel iskoláztatásáról. Protestáns Tanügyi Szemle. X. évf. 1936. 137–139. — Berzsényi első tanítója, Polgár István 1766. január 23-án Zalagalsán született. Kiskamondon, Kertán és Téten járt első, 1779–1784. Sopronban felső iskolába. 1784 márciustól 1790. január vagy június 18-ig iskolamester volt Kissomlyón. (A hónapra nézve a források ellentmondanak egymásnak.) Wietoris Jonathán soproni professzor ajánlására vitte oda tanítóul az evangélikus gyülekezet inspektora, Takács Ferenc, Berzsényi Dániel majdani feleségének apja. Működése idején, közelebből éppen 1787–1788-ban, tehát Berzsényi Dániel kissomlyói tanulóskodásának az éveiben kezdődött a kissomlyói iskolának az a válsága, amelyet II. József iskolareformszándéka idézett elő. A helytartótanács azt kívánta Kissomlyótól és az egyházilag hozzátartozó Dukától, hogy a felekezeti iskolák helyett vegyes iskolát létesítsenek. Mind az evangélikus, mind a római katolikus lakosok kérték, hogy erre ne kényszeríttessenek. Közben Polgár István Győrbe küldték, hogy képesítést szerezzen a II. József szándéka szerint német nyelvű „normalis” iskolában tanításra. „Tanulta Polgár Győrtől a Normalist is, mely szerint tanítani abban az időben kiki átaljában keményen parantsoltatott”, — így jegyezte ezt föl 1801-ben egyik kissomlyói tanító-utódja. 1790-ben Zalagalsára ment át ún. prédikáló mesternek; mint ún. licenciatúsna felhatalmazása volt bizonyos lelkési teendők végzésére, nevezetesen prédikálásra. Az 1791. nov. 22-én Zalagalsán végzett esperesi egyházlátogatás alkalmával Tompos Balázs esperes a következőket jegyezte föl róla magán-naplójában: „Emberséges szeléd erköltsü egyéb eránt, de igen rőtön és emigy munkálodik a Predikatioznak ki dolgozásában; holott Predikáló Mester, pedig könyvel sintsenek.” A gyülekezeti előjárók „mindnyájan úgy mutattak magokat, hogy kedvekre meg elégszenek egymással a” Hallgatók és a” Mester, de én igen könnyen ki nézhettem a” szegény fiatal mesternek szanakodásra méltó készületlenségét, és nagy erőtlenségét: éppen igen kevés a Theologia és sovány. Deakul intetem sok beszédet, hogy tanuljon tanuljon. Igérttem nékie költsön könyveket is...” Sajnos nincs szó tanítói működésének minőségéről, holott az előbbi jellemzéstől még lehetett jó pedagógus. Az 1795. évi esperesi vizitáció alkalmával nincs is semmi kifogás hozzáfűzve ahhoz a megállapításhoz, hogy „a praerons és predikáló mesterjek maga viseletivel többjire meg elégszenek a Hallgatók”. 1804-ben (I) lelkészé avatták, és attól fogva 1810 őszéig mint az ujonnan önállósult evangélikus gyülekezet lelkésze működött Galsán. 1810. dec. 10-én Kertára került lelkésznek, és ott működött haláláig, 1837. (I) szeptember 8-ig. Kertai működése első éveiből, 1813-ból ez a jellemzés maradt fenn egy esperesi látogatás jegyzőkönyvében: „Tanításával és magaviseletével az egész gyülekezet meg elégszik.” Munkája: Az igazaknak rész szerint hasznos, rész szerint káros halálak: melyről n. n. Pillich Ferencz ur eltakarítottatásán elmélkedett. Búcsúztató versekkel. Veszprém, 1805. (HRABOVSKY GYÖRGY: A dunántúli evangy. aug. conf. superintendencia’ prédikátorai. Veszprém. [1806.] 127. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. X. Budapest, 1905. 1328. A kissomlyói evangélikus egyházközség lt-a. Jegyzőkönyv 1783–1803. kül. 13k., 20k., 283k. EOL, Veszprémi Esperesség lt-a. V. cs. 3., V. cs. 17., XXXIX. cs. 15., XLV. cs. 22. EOL, Dunántúli Egyházkerület lt-a. Lelkészsavatasi protokollum I. kötet, az 1796 utáni avatottak közt XXXVIII. sz. alatt önéletrajz; 1815. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek, VI. cs. 8. Bókton Lajos zalagalsai és Sarkány András kertai evangélikus lelkész közlései.)

¹⁹ MÜLLNER I. m. 86. NÉGYESY I. m. 124.

²⁰ Berzsényi Dániel’ összes művei. Közre bocsátá DÖBRENTÉI GÁBOR. 3. kiadás. 1. kötet. Buda, 1842 XVI. lap. Döbrentei maga sem mondja, hogy Berzsényi Sopronban járt először iskolába, sőt csak azt, hogy „közel tíz esztendőskoráig” nem taníttatta az apja. — GULYÁS PÁL felhasználta a Németh Sámuel közölte adalékot, de tévesen ír Egyházashetyét. Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. 3. kötet. Budapest, 1941. 165. kk.

²¹ I. m. 117.

második felére célozva azt írnia: bizony az alábbvaló erkölcsöt követte. Egyébként magát a jeligét sem szükséges Berzsényi terhére írunk, mert Ovidiustól származása ellenére is lehetett azt Pál morális pesszimizmusnak is nevezhető felfogása (Római levél 7. rész), tehát az iskola hivatalos tanítása szerint értelmezni, vagy Augustinus Vallomásainak hangulatát kiérezni belőle.

A könyvtári naplóban levő feljegyzések rétegződését vizsgálva és a Berzsényi soproni tanulásában mutatkozó egy évi szünet adatait mérlegelve, mégsem 1793-ban, hanem 1793-ban kell látnunk a diák Berzsényi és a Magyar Társaság közti kapcsolat megszakadásának évét.

Berzsényi soproni diákoskodása tudvalevően azért szakadt meg egy évre, mert — bár rövid időre — katonának állott, és ez epizód után az apja maga mellett tartotta. Feltehető, hogy 1793 őszén szökött meg a soproni diákeletről. Az a levél, amelyet Mesterházy Nagy János írt az apának, s amelyben értesítette őt, hogy Dániel el akar menni katonának, nem datálható 1794-re, mert a levél írásakor még él mind a két szülő, már pedig az édesanyja 1794. szeptember 9-én meghalt, a levél pedig egy tanév első felében, néhány héttel a vakáció után ment Sopronból Hetyére.²² Az a feltevés, hogy az 1793—94. tanévben szünetelt Berzsényi tanulása, egybevág Döbrentei közlésével, hogy ti. Berzsényi elmulasztotta a syntaxis osztályának, „melly Sopronban két esztendő”, fele tanfolyamát, és Wietorics kedvezéséből vette maga keze alá — 1794-ben — ékesszólási osztályába, vagyis a rhetorikaiba.²³

Szó lehetne tehát még arról, hogy Berzsényi az 1794—95. tanévben újra használta a Magyar Társaság könyvtárát; annak azonban nincs nyoma a naplóban, hogy megint előfizetővé vált volna, holott egyébként mások — köztük egyik rokona, József — kétszer is be vannak jegyezve mint könyvkölcsönzők.

Berzsényi Dánielnek — az 1792—1793. évekre feltételezhető — könyvkölcsönzéséről a napló első felében találjuk a bejegyzést, mégpedig az „előfizetők” sorában látott folyószámnak megfelelően a 19-es számú feljegyzésben. Ez alatt van közvetlenül a feljegyzés a Göndözt József által kölcsönvett könyvekről 1796. október 12-i dátummal, és ez végső megerősítése annak, hogy Berzsényinek már jóval 1798 előtt volt kapcsolata a Magyar Társaság könyvtárával.

Berzsényi Dániel neve alatt a következő könyvcímeket olvassuk:

Revai Holmie. Etelka. Révai Versei. Troja veszed. Ovid. változati. Horváth Ádám Téli Éjtszakái. Indusok böltsekedése. Kodrus. Revai Szüleményei. Zakariás Levelei. Kasandra. I. Mindenes Gyűjtemény. Szerelem gyermeke. Gezner Idilliumi. Ember Gyűllölés és meg bánás. Magyar Játék Szín II.

A könyvcímek egyenként át vannak húzva — annak jeléül, hogy Berzsényi a könyveket visszaadta.

E kölcsönzési bejegyzési tételek közül egyedül ez problematikus: Horváth Ádám Téli Éjtszakái. De ez bizonyára elírás a Legrövidebb Nyári Éjtszaka helyett.²⁴

A többi kölcsönzési bejegyzés azonosítható:

Költeményes holmi egy nagyságos elmétől ... Közrebocsátotta Révai Miklós. Pozsony, 1787. Orczy Lőrinc műve.

Dugonics András: Etelka. I—II. kötet. Valószínűleg a második kiadásról van szó, amely 1791-ben jelent meg (Pozsony és Pest); az 1796-ból való könyvtári jegyzékben ezt találjuk.

Révai Miklós elegyes versei, és néhány apróbb kötetlen írásai. Pozsony, 1787.

Dugonics András: Trója' veszedelme. Pozsony, 1774.

Az Orras Ovidnak deákából fordított Változási. Győr, 1792. Publius Ovidius Naso Metamorphosésének fordítása Sándor Istvántól.

A régi indusok böltsekedések az az: példákkal jó erköltsökre tanító könyvetske, melyet ... Magyar nyelvre fordított [!] Báji Patay Sámuel. Eger, 1781.

²² MERÉNYI OSZKÁR: Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Budapest, 1938, 90kk. Merényi maga is a 13. lapon kérdőjelet tesz az 1794-es évszám után, tudván, hogy az édesanyja 1794 őszén már nem élt. NÉGYESZ (I. m. 125.) szintén arra következtetett, hogy Berzsényi 1793-ban ment katonának, s az 1793—94. iskolai évet töltötte otthon. — Thulmon Jánosnak Nikláról 1795. dec. 31-én az apához, B. Lajoshoz írt levele semmi kapcsolatban sincs Berzsényi Dániel katonának állásához. Itt már nem a soproni tanulás abbamaradásáról van szó, hanem arról, hogy Berzsényi Dániel házasodni akar és evégett jussa kiadását kéri. „Szege meg nekíe Kedves Soghor-Uram az kenyeret, és mivel már nem vesző [!], hogy hajtani lehetne, eresze [!] utnak, mondja reá édesatyai áldását, és velem együtt munkálodjék Házassága eránt.” Merényi i. m. 93.

²³ A ²⁰ alatt I. m. XVII. lap.

²⁴ Pozsony, 1791. Sokkal kevésbé valószínű, hogy Faludi Ferentz Téli Éjtszakái (Pozsony, 1787) helyett történt az elírás. Végül gondolhatnánk még Horváth Ádám Holmi-jának 2. darabjára (Győr, 1793), mert ebben a második vers: „1788-dik Esztendőnek utolsó éjtszakája”. De amíg az előbbie a Péczeli József által kiadott „Yung éjtszakái” című könyvvel együtt megvoltak a könyvtárban, addig Horváth Ádám Holmi-ja nem található a könyvjegyzékekben és a kölcsönzési feljegyzésekben.

Kodrus. Szomoru játék öt felvonásban. Mellyet németből fordított Tövissi L. Baro Bálintint János. (H. n.) 1784. Cronegk Codrus-át Szrógh Sámuel is lefordította, mégis az előbbi fordításról van szó, mert az 1796-os jegyzék az 1784-es évszámot jelzi.

Két nagyságos elmének költeményes szüleményei ... Közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsony, 1789. Barcsai Ábrahám és Orczy Lőrinc költeményeit adta ki Révai.

Zakkariásnak [így] a' pápa titkos író-deákjának az austriai tartományokban lett valóságos megvilágosításról, Romából költ levelei az ő lelki barátjaihoz ki-adattattak egy eretnek-által. Fordítottak olasz-nyelvből. 1786. eszt. (H. n.) Szatsvai Sándor volt a fordító.

Kassandra, melyet frantziából fordított Báróti Sándor. I—VII. rész. Bécs, 1774. A bejegyzésben a mű címe utáni szám először V-ös benyomását kelti, de megállapíthatóan áthúzott I-es. E hét részes művet a kölcsönzők nem vették ki egyszerre, hanem kötetenként, legfeljebb kettesével.

Mindenes Gyűjtemény. I—VI. darab. Komárom, 1789—1792. Ezek közül szinte bizonyosan az „V-dik negyed”-ről van szó, mert a legkorábbi katalógus 3. tétele ez: „A Mindenes Gyűjtemény V. sz. 1791.”, és az 1796-beli jegyzék szintén csak ezt a darabot említi a 26. szám alatt.

A szerelem gyermeke. Egy Nézőjáték 5 Felvonásban. Kotzebue Augustus ... után, az originális Kiadás szerint. Buda, 1792. (= A Budai Magyar Theátrum. Első szakasz. I. Darab.) Verseghy Ferenc fordítása.

Geszner idylliumi. Fordította Kazinczy Ferentz. Kassa, 1788.²⁵

Az ember' gyűlölés és a' meg-bánás. Vígssággal és szomorúsággal elegyített játék öt felvonásban. Szerzette Kotzebue, fordította Kőrösi Sigmond. Bécs, 1790.

A Magyar Játék-szin. Második kötet. Pest, 1793. A következő színművek vannak benne: Mw. Soós Márton: A meg-szomorított ártatlanság ... 1792.; Ifjabbik Zsitvai Ferenc: A szerencsétlen alkancellár; Metastasio (Rudnyánszky Karolina fordításában): A pusztasziget. Ez az utolsó tétel az azonosíthatók közül az egyetlen olyan, amely 1792 után megjelent könyvről szól, ez is feltehetően már 1793 első negyedében megjelent.

Berzsenyi könyvkölcsönzéseit megnyugtatóan csak akkor lehet majd beállítani költői fejlődésének történetébe, ha előbb számba vesszük a következő körülményeket: milyen volt a verskötetek, regények, színművek, ismeretterjesztő könyvek aránya általában a XVIII. század végén közforgalomban levő magyar könyvek között, de különösen is a Magyar Társaságtól kölcsönözhetőek közt, továbbá: a naplóbéli feljegyzések szerint milyen arányban kölcsönöztek ki a többi diákok regényeket, színműveket, verses köteteket stb.²⁶

De egy ilyen és még más szempontok alkalmazásával véghezvitt vizsgálódás előtt is megállapítható két jelenség.

Berzsenyi kikölcsönözte Gessner Kazinczy-fordította idilljeit. 1808. december 13-án ezt írta Kazinczynak: „Nékem iskolai tudományom nints; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttal [!] és Geznerrel társalkodtam ...”²⁷ E közléséből most már semmit sem kell leszámítanunk, mintha Gessner fordítójának a rokonszenvét akarta volna vele megnyerni; nem kell a hízegés rovatára könyvelnünk.

A kölcsönzési tételek egynegyede, 16-ból 4 színmű. Mivel pedig a Magyar Játékszín második kötete három színművet tartalmaz, Berzsenyi összesen hat színművet olvashatott e kötetekből. Vajon ez az arány egyéni érdeklődést mutat-e a színművek iránt, vagy ugyanilyen volt diáktársaiban? Mindenképpen figyelemre méltó az, hogy két Kotzebue-művet kölcsönzött a könyvtárból. Amikor két évtized múltán tevőleges érdeklődést is mutatott a dráma iránt, 1815-ben arra kérte Kazinczyt és Döbrenteit, figyelmeztessék őt Kotzebue hibáira. „En ezt az embert — írta Kazinczynak — annyira becsülöm, hogy félek ne hogy az ő hibájába essem.”²⁸ Szinte azonos szóval írta ugyanaz nap Döbrentének: „... én ezt az embert annyira szeretem, hogy az ő hibájának megismerésére elégtelen vagyok”.²⁹ Kotzebue színműveinek kedveléséről tanúskodik már öt évvel korábban Szemere Pál Kazinczyhoz írt levele Berzsenyi első budai-pesti látogatásáról. E tudósítás szerint 1810 tavaszán Berzsenyi megnézte a pesti magyar színházban Kotzebue egy színművét, az előadás után vita támadt Kotzebue értékéről a vele volt társaságban, s ebben Kölcsey is ott volt. E vita közben Ber-

²⁵ Ihász Imre könyveinek jegyzékében 15. sz. alatt. Gessner korábbi magyar fordítójának, Könyi Jánosnak két Gessner-fordítása szintén megtalálható ott (29. „Geznerből fordított Ábel halála.” 30. „Az első hajós Geznerből.”), tehát Berzsenyinek éppen meglelt volna a lehetősége azokat kölcsönözni, de aligha kétséges, hogy a Kazinczy-fordításról van szó.

²⁶ A Berzsenyi László elbeszélése alapján feljegyzett családi hagyomány is tudott, habár tévedéssel keverten, Berzsenyi Dániel könyvtárházsnaláról. „A költő tagja volt a lyceumi 'Magyar társaság'-nak, de annak működésében nem vett részt, hanem a könyvtárt annál inkább igénybe vette.” Noszlopy i. m. 15.

²⁷ MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel levelei Kazinczy Ferenchez. Debrecen, 1942. 3. Vö. VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc levelezése. 6. kötet. 1896. 1384. (sz. levél. 148. lap.

²⁸ MERÉNYI i. m. 59. VÁCZY i. m. 13. kötet. 1903. 3052. sz. levél. 307. lap.

²⁹ MERÉNYI ²² alatt i. m. 56.

zsenyi így nyilatkozott: „Én nem ismérek olyan író, a ki szívemhez úgy tudna szólni, mint Kotzebue . . .”³⁰ Ezek a nyilatkozatok új fényt kapnak abból a tényből, hogy Berzsenyi már mint soproni diák, 16—17 éves korában kézbe vett Kotzebue-színműveket.

Horváth János, amikor megjelölte „A Somogyi Kupa”, másképp „Kupa támadása”-nak is nevezett drámatörredékhez vezető út főbb pontjait, mint feltételezhető lehetőségre célzott azzal kapcsolatban, hogy „szini előadást látott Sopronban”: „onnan s olvasmányból ismerhette Kotzebue-t”.³¹ Berzsenyi éppen azokban az években, amelyekben a Magyar Társaság könyvtárát használta, akár nyolc Kotzebue-darabot is láthatott a soproni német színházban, köztük azokat is, amelyeket magyar fordításban kölcsönvett a könyvtárból.³² Amit Horváth János feltételezett, hogy ti. a drámatörredékhez vezető út Berzsenyi soproni diákélményeiből indult ki, igazolódott.

³⁰ Váczy i. m. 7. kötet. 1896. 1726. sz. levél. 403.kk. — Szemere Pál levelébe Kazinczy jegyezte be Berzsenyi budai-pesti látogatásának feltételezett napjait. E betoldások szerint Berzsenyi 1810. március 29-én a pesti magyar színházban egy Kotzebue-darabot nézett meg barátaival, másnap pedig a pesti német színházban egy „Ritterschauspiel”-t. De a levél betoldott idő-adatai nem illenek össze a pesti színházak ismert műsoraival. A „Magyar játék-szini almanak, Pest 1811” (OSZK Színháztörténeti Osztály, Zsebkönyvgyűjtemény 246.) szerint a pesti színházban 29-én Hamlet-et játszották. A közeli napokat nézve, Kotzebue-darabot adtak március 25-én (A kisvárosiak), április 1-én (a Szökött katonát, egy ismeretlen szerző „Kiki saját háza előtt seperjen” című vígjátékán kívül), 4-én a Szerelm gyermekét. A legérdekesebb az lenne, ha éppen ezt látta volna Berzsenyi, mert amint most már tudjuk, ez diákkori olvasmánya volt. Az „Ofner und Pesther Theater-Taschenbuch auf das Jahr 1811. von J. P. Cserny et J. Oertel. Pesth, 1811” (uo. Zsebkönyvgyűjtemény 128.) szerint a pesti német színházban március 30-án nem volt előadás. Kádár Jolán kutatásán (A budai és pesti német színészet története 1812-ig, Budapest, 1914) túlmenően hasznos lenne megállapítani, hogy az akkortájt előadott színművek közül melyik volt lovagi színjáték. Az is lehetséges, hogy Berzsenyi és barátai a német színházban láttak Kotzebue-darabot, és az után támadt a vita Kotzebue értékéről. Ott március 27-én, április 1-én játszottak Kotzebue-t.

³¹ I. m. 138.

³² VATTER ILONA: A soproni német színészet története 1841-ig. Budapest, 1929. 42.kk, 112.k.